

ЕКЗИСТЕНЦІАЛІЗМ У МАЛІЙ ПРОЗІ ДОРІС ЛЕССІНГ

У статті зроблено спробу простежити елементи екзистенціалізму у творчості англійської письменниці Д. Лессінг на прикладі короткого оповідання «Око Боже у раю». Англійська письменниця торкається моральних аспектів екзистенційного вчення. Центральною темою аналізованого твору постає особиста відповідальність індивіда.

Ключові слова: екзистенціалізм, Доріс Лессінг, коротке оповідання «Око Боже у раю», моральний вибір, особиста відповідальність.

Lutsyk V. Existentialism in Doris Lessing's Short Fiction. The article attempts to analyze the elements of existentialism in Doris Lessing's literary output based on the short story «The Eye of God in Paradise». The English writer touches upon the moral aspects of existential postulates. Personal responsibility is seen as the central theme of this literary work.

Key words: existentialism, Doris Lessing, «The Eye of God in Paradise», moral choice, personal responsibility.

Луцик В. Екзистенціалізм в малій прозі Доріс Лессінг. В статті предпринята попытка проаналізувати елементи екзистенціалізму в творчості англійської письменниці Д. Лессінг на прикладі короткого оповідання «Око Божє в раю». Англійська письменниця торкається моральних аспектів екзистенційного вчення. Центральною темою аналізованого твору постає особиста відповідальність індивіда.

Ключевые слова: экзистенциализм, Дорис Лессинг, короткий рассказ «Око Божий в раю», моральный выбор, личная ответственность.

Постановка проблеми. Початок другої половини ХХ ст. у європейській літературі промаркований аналізом катастрофічних наслідків Другої світової війни. На перший план виходить поглиблення розуміння сутності аспектів людського буття. Саме у такому руслі розвивається літературний напрямок екзистенціалізму. Він зримо проступає у працях німецьких (Мартін Гайдеггер, Карл Ясперс) та французьких (Габріель Марсель, Альбер Камю, Жан-Поль Сартр) філософів та словесників. У центрі творів письменників повоєної доби закріплюється тема трагічної невлаштованості та абсурдності існування людини. За таких умов, свобода у рамках буденності існування, за визначенням визначного французького мислителя Ж.-П. Сартра, проявляється у «відповідальності індивіда за все людство» [7, 5].

Аналіз досліджень. Ключові ідеї екзистенціалізму вперше побачили світ у працях «Психологія світоглядів» («Psychologie der Weltanschauungen», 1919) К. Ясперса і «Буття і час» («Sein und Zeit», 1927) М. Гайдеггера. У 40-60 рр. ХХ ст. світоглядний характер вчення набуває соціально-політичної спрямованості у філософських трактатах французьких представників напрямку «Буття і ніщо» («L'être et le néant», 1943) Ж.-П. Сартра та «Міф про Сізіфа» («Le Mythe de Sisyphe», 1942) А. Камю. В англійській літературі елементи екзистенціалізму містять твори Вільяма Голдінга, Айріс Мердок, Джона Фаулза, Доріс Лессінг. Окремо слід виокремити вплив ідей цього напрямку на розвиток українського літературного процесу. У різні часи ті чи інші аспекти даної літературної течії висвітлювали такі майстри слова як: Іван Багряний, Василь Барка, Олег Ольжич, Теодосій Осъмачка, Валер'ян Підмогильний, Василь Стус, Валерій Шевчук.

© Луцик В. Екзистенціалізм у малій прозі Доріс Лессінг

Українські та зарубіжні літературознавці розглядають екзистенціалізм передусім у загальному контексті літературного процесу в Англії. При цьому дослідження творчості окремих письменників щодо наявності елементів даної філософської системи часто залишається поза увагою.

Мета статті – проаналізувати малу прозу англійської письменниці Д. Лессінг, виходячи із позицій вчення про екзистенціалізм.

Виклад основного матеріалу. Коротке оповідання «Око Боже у раю» («The Eye of God in Paradise», 1956) Д. Лессінг пропонує екзистенційну альтернативу до традиційного філософського погляду на гуманізм. Даний тематичний напрямок у працях Доріс Лессінг кінця 50-х рр. ХХ ст. постає новаторським. У цьому зв'язку англійська дослідниця Рут Віттейкер стверджує у монографії «Доріс Лессінг» («Doris Lessing», 1988), що творчий метод письменниці «передбачає наявність експериментаторського майданчика» [10, 46]. При цьому його окремі елементи стають основою для подальших праць.

Літературний екзистенціалізм окресленого періоду творчості англійської письменниці пов'язаний зі спробою класифікації соціалізму як політичної системи. Слід зазначити, що руйнування усталених стереотипів виходить у даному процесі на перший план. Відома американська дослідниця Клер Спрег наголошує у монографічному дослідженні «Перечитуючи Доріс Лессінг» («Rereading Doris Lessing», 1987), що даний етап мистецьких пошуків Д. Лессінг слугує містком до «філософських і політичних полярностей у контексті стосунків між чоловіком і жінкою» [8, 42].

Окреслена тематика стала стрижневим компонентом малої прози письменниці 60-70 рр. ХХ ст. У кар'єрі Д. Лессінг переломним став 1957 рік. Вторгнення Радянського Союзу в Угорщину і репресії проти демократичності та вільнодумства нічим не поступалися у своїй жорстокості злочинам південноафриканських колоністів щодо корінного чорношкірого населення. Автобіографічні рефлексії авторки під назвою «Повернення додому» («Going Home», 1957) подають чітку картину подій в Африці. У даному контексті слід також виокремити і суголосну лінію міркувань Д. Лессінг, які вона висловила у публіцистичній праці «Другорядний особистий голос» («A Small Personal Voice», 1974) про зростаючу загрозу ядерного конфлікту, під час якого, на думку авторки, «озброєний безумець може зруйнувати увесь світ» [3, 11].

Стрижневим мотивом короткого оповідання «Око Боже у раю» постає екзистенційна тривога у вимірах нового післявоєнного часу. Головні герої даного оповідання – британські лікарі Мері Перріш і Геміш Андерсон. Вони народилися під час Першої світової війни і пережили Другу. Проблема гуманізму конкретних осіб полягає у проблемності наслідування позитивного світогляду, який вони пропагують. Британський літературний критик Дейвід Тейлор влучно зауважив у монографії «Після війни» («After the War», 1993), що 1950-і виявилися «невдалим періодом для лібералів і гуманістів через значний моральний занепад» [9, 136]. Тому вже перший опис персонажів виявляє певні суперечності, викликані травмою тривалої війни: «both hard-working and conscientious, both very tired» / «працелюбні і сумлінні, а проте втомлені» [4, 112]. Бажання відвідати Німеччину вони пояснюють «духовним дон-кіхотством» («spiritual quixotry») [4, 108]. Результатом такого ідеалізму стає проектування власних думок і сподівань назовні у вигляді певних моральних кліше у розумінні понять добра й зла, правди і кривди.

Упродовж двох візитів у Німеччину герої знайомляться з милою фрау Ленге та імпозантними лікарями Шредером і Кроллем. Прочитання оповідання переконує умовного реципієнта, що удавана ввічливість німецьких персонажів – це лише тонка ширма внутрішньої нетерпимості. Слід акцентувати: британська пара чітко ідентифікує нацизм

як людиноненависницьку ідеологію. Проте, вони не в змозі однозначно артикулювати своє несхвалення. Мері і Гемішу бракує сили волі, щоб поставити на місце прихильника антисемітизму доктора Шредера. Тому останній відкрито заявляє про «міжнародне єврейство» [4, 120] і «російських монстрів» [4, 121]. Однак його ідеологічний запал дещо зменшується після усвідомлення, що британські гості «не цілком з ним згодні» [4, 121]. Причиною такої незгоди стало твердження німецького лікаря про те, що «Британія і Німеччина – це найприродніші гегемони у Європі» [4, 120]. Розмова з лікарем Шредером наводить британських туристів на сумні думки, адже дружина Геміша, єврейка за походженням, зникла у Берліні, а наречений Мері загинув у Німеччині при проходженні військової служби. Неприємні спогади піддаються раціональному аналізу і приписуються «слабким рисам характеру, які наявні в них обох» [4, 126]. Пасивна акцептація морально неприйняттого стає типовим поведінковим шаблоном героїв.

Політичний конформізм зримо проступає у поведінці фрау Ленге. Вона, не соромлячись, заявляє про «свою минулу закоханість у Фюрера» [4, 132], а також лідера німецьких комуністів. Логічним у цьому контексті є і нова любов до американської армії, оскільки фрау Ленге «закохана у демократію» [4, 132]. Упродовж перебування в гостях у лікаря Кролля головні герої вимушені остаточно зробити моральний вибір між добром і злом. Лікар зображений у творі вишуканим і товариським аристократом. Він займає посаду голови психіатричної лікарні. Проте, коли Кролля називає Гітлера «сміливцем», пара знову відчуває «як насувається хвиля неспокою» [4, 144]. Їхні побоювання підтверджують одкровення лікаря, який під час війни контролював євгенічну програму по знищенню душевнохворих і особисто виконував злочинні накази. Дивним у даній ситуації постає спокій і відсутність жодних ознак несприйняття у поведінці британських гостей.

За визначенням видатного французького письменника і філософа Жана-Поля Сартра, кожній людині надано право неминучого вибору, у якому «включено все людство» [7, 31]. Тому небажання викрити кривду і неправду прирівнюється до уникання відповідальності головними героями. У цьому плані варто процитувати відомої британської дослідниці Джилліан Бір, які вона висловила в есе «Зображення жінок: нове розуміння минулого» («Representing Women: Re-Presenting the Past», 1989) щодо складності визначення факторів, які керують нашим мисленням. Такі чинники діють через «механізм панівних стереотипів... які проникають у нашу свідомість і стають визначальними» [70]. Небажання Геміша і Мері кинути виклик хибним уявленням робить їх частиною системи з якою вони незгодні.

Події короткого оповідання «Око Боже у раю» постійно змінюють географічні координати з метою створення фрагментарного світобачення. Назви селищ О... і містечко Z... дезорієнтують умовного реципієнта і підсилюють ефект моральної невизначеності. Головні герої зливаються з численними натовпами туристів у пошуках «людських чеснот і доброти, якими вони самі не володіють» (переклад – В. Л.) / «...some quality, some good, that they do not possess themselves» [4, 110]. Дана сільська місцевість сповнена чарів і схожа на казку.

Назви населених пунктів О та Z формують чітку алузію до твору американського письменника Френка Баума «Чарівник країни Оз» («The Wizard of Oz», 1900). Відомий англійський автор Салман Рушді називає прибуття головних героїв твору з країни Оз до Канзаса «поверненням у монохромний світ» [6, 16]. Таке саме відчуття не полишає і головних героїв короткого оповідання Д. Лессінг при переїзді із затишного селища до похмурого містечка. Вони одразу відчувають реалії післявоєнної Німеччини. Сцена з

дітьми, які граються на руїнах будівлі, слугує нагадуванням про «бомби їхньої рідної країни, які спричинили цей хаос» [4, 141]. Постійна втрата контакту з дійсністю перетворює опис міста у містичну візію.

Текст мовою оригіналу: «Behind the ruined buildings rose the shapes and outlines of the city that had been destroyed and the outlines of the city that would be rebuilt . . . It was as if they stood solid among the ruins and ghosts of dead cities and cities not yet born . . . The dead of two wars peopled the ruined square and jostled the living, a silent snow-bound multitude» [4, 141].

Текст мовою мети: «Позаду зруйнованих будівель одночасно виднілися обриси зруйнованого і відбудованого міста... Здавалося, ці міста вкорінилися у руїни так само, як і душі мертвого і ще не існуючого міста... Загиблі в обидвох війнах заповнили зруйновану площу і штовхали живих у мовчазній юрбі, скованій снігом» (переклад – В. Л.).

Перед зустріччю з лікарем Кроллем британські туристи усвідомлюють неможливість віднайти «справжню Німеччину – доволі старомодну, трішки сентиментальну, душевну, просту і добру» [4, 129]. У закладі лікаря Кролля моральна деградація представника західного цивілізаційного типу постає явним у дилемі співіснування ідеології нацизму поряд з розвинутою культурою. Епізод із хлопчиком у гамівній сорочці наочно ілюструє злочини минулого і кривду сьогодення.

Текст мовою оригіналу: «In the centre of the room a five-year-old child stood upright against the bars of a cot. His arms were confined by a straitjacket, and because he could not prevent himself from falling, he was tied upright against the bars with a cord. He was glaring around the room, glaring and grinding his teeth» [4, 151].

Текст мовою мети: «У центрі кімнати стояв п'ятирічний хлопчина, який опирався на спинку ліжка. Його рухи повністю скувала гамівна сорочка. Для того, щоб малий не впав, санітар надійно прив'язав його до ліжка мотузкою. Пацієнт сердито пронизував усіх присутніх своїм поглядом і скреготав зубами» (переклад – В. Л.).

Аналогічні тенденції наявні і у поведінці Кролля та його живописі. Яскраві картини-пейзажі чергуються зі «жахливими» картинами війни, виконаними у «темно-чорних, сірих і брудно-зелених тонах» [4, 146]. Кукурудзяне поле протиставляється зображенню «охоплених полум'ям людей з розшматованими обличчями» [4, 149]. Хаос і природна впорядкованість спонтанно чергуються на полотнах божевільного лікаря. Мері і Геміш зосереджують увагу на яскравих картинах, навмисне уникаючи травматичних сцен війни.

Американська дослідниця Джин Пікерінг слушно зауважує у статті «Марксизм і божевільня: два обличчя міфу Доріс Лессінг» («Marxism and Madness: The two faces of Doris Lessing's Myth», 1980), що головні герої даного короткого оповідання «мають пройти через зло, не придушуючи його у собі» [5, 22]. При цьому перегляд кожної картини схожий на процес морально-духовної ініціації.

Текст мовою оригіналу: «The picture was beautiful, full of joy and tranquillity and light. But in the centre of the sky glared a large black eye. It was an eye remote from the rest of the picture, and obviously what had happened was that Dr Kroll had painted his fantasy forest, and then afterwards, looking at it during some fit of misery, had painted in that black, condemnatory, judging eye» [4, 154].

Текст мовою мети: «Картина була сповнена красою, радістю, спокоєм і світлом. Проте у самому центрі неба горіло велике чорне око. Воно було композиційно відділене від картини. Скоріш за все, лікар Кролль спершу намалював свій міфічний ліс, а потім, у хвилину смутку, домалював це чорне осудливе око» (переклад – В. Л.).

Під час прощання з лікарем Мері отримує у подарунок чорно-білу фотографію картини. На ній залишилося лише чорне око – «око гнівного і караючого Бога» [4, 155]. Зникнення з фото міфічного едемського саду як образу втраченого раю залишає головних героїв наодинці з абстрактними ідеями добра і зла. На противагу релігії, філософське вчення екзистенціалізму передбачає особистісну відповідальність перед людством.

У цьому плані Ж.-П. Сартр стверджує в есе «Екзистенціалізм – це гуманізм» («L'existentialisme est un humanisme», 1946), що з моменту народження індивід – «це майбутнє іншої особи» [7, 32]. Суголосну точку зору висловлює американська дослідниця Ненсі Безін у статті «Божевілья, містика і фантастика: зміна перспектив у романах Доріс Лессінг, Бессі Гед та Надін Гордімер» («Madness, Mysticism, and Fantasy: Shifting Perspectives in the Novels of Bessie Head, Doris Lessing, and Nadine Gordimer», 1992). Н. Безін доводить, що майбутнє людства «може постати у формі утопії або дистопії, залежно від тих рішень, які ми приймаємо сьогодні» [1, 86].

Висновки. Елементи екзистенціалізму присутньо вплинули на творчість Д. Лессінг у 50 рр. ХХ ст. Головні герої короткого оповідання «Око Боже у раю» не в змозі застосувати традиційний вимір моральності у підході до аналізу дійсності, яка аморальна у своїй сутності. Натомість необхідно виокремити деструктивний вплив окресленої дійсності і поступове прийняття чужої точки зору. Така поведінка характерна для сучасних людей, оскільки вони уникають конфліктів. Схожа манера поведінки персонажів аналізованого оповідання доводить неспроможність класичного гуманізму протидіяти злу і аморальності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Bazin N. *Madness, Mysticism, and Fantasy : Shifting Perspectives in the Novels of Bessie Head, Doris Lessing, and Nadine Gordimer* / Nancy Bazin // *Extrapolation : A Journal of Science Fiction and Fantasy*. – Nr. 33. – 1992. – P. 73–87.
2. Beer G. *Representing Women, Re-Presenting the Past* / Gillian Beer // *The Feminist Reader* / [ed. by Catherine Belsey and Jane Moore]. – London : Blackwell, 1989. – P. 77–90.
3. Lessing D. *A Small Personal Voice* / Doris Lessing. – New York : Knopf, 1974. – 171 p.
4. Lessing D. *Stories* / Doris Lessing. – New York : Vintage Books, 1980. – 640 p.
5. Pickering J. *Marxism and Madness : The two faces of Doris Lessing's Myth* / Jean Pickering // *Modern Fiction Studies*. – Nr. 26. – 1980. – P. 56–65.
6. Rushdie S. *The Wizard of Oz* / Salman Rushdie. – London : British Film Institute, 1992. – 69 p.
7. Sartre J-P. *L'existentialisme est un humanisme* / Jean-Paul Sartre. – Paris : Nagel, 1946. – 141 p.
8. Sprague C. *Rereading Doris Lessing: Narrative Patterns of Doubling and Repetition* / Claire Sprague. – Chapel Hill : University of North Carolina Press, 1987. – 210 p.
9. Taylor D. *After the War* / David Taylor. – London : Chatto&Windus, 1993. – 310 p.
10. Whittaker R. *Doris Lessing* / Ruth Whittaker. – London : Macmillan, 1988. – 144 p.

Статтю подано до редакції 6.10.2014 р.